

В.А. Ліпкан,* О.В. Тюріна**

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Проблема суверенітету держави — одна з головних проблем як у міжнародному, так і внутрішньодержавному праві. Держава володіє суверенітетом. Суверенітет — це верховенство влади у державі та незалежність її поза країною. Суверенна влада держави розуміється як влада верховна, незалежна, неподільна, невідчужувана та всезагальна, тобто суверенність влади означає її верховенство і незалежність щодо влади всіх осіб та організацій, як у межах держави, так і поза її територією.

Суверенітет держави виражається у самостійності прийняття рішень у сфері внутрішньої та зовнішньої політики, у розповсюдженні державної влади на всю територію країни, загальнообов'язковості та універсальності рішень органів держави.

З юридичної точки зору суверенітет проявляється у виключному праві держави на видання нормативно-правових та правозастосовчих актів та у виключному праві держави на законне застосування сили. У даному аспекті цікавими є думки американського апологета геополітики Кісінджера про те, що головною перепоною для всезагального миру є суверенітет і що повсюдним стане втручання у внутрішні справи держав, а також японського дослідника Накасоне про те, що з часом відбуватиметься розмивання національних суверенітетів.

І хоча Накасоне вважає, що держава як спільність людей так просто не відіме і без її втручання неможливо вирішити проблеми, пов'язані із національною безпекою, а для збереження сукупності людей необхідна наявність особливого інституту, яким виступає держава¹, все ж таки він схиляється до того, що державний суверенітет з часом втрачатиме колишньої значущості. З думками цих та інших дослідників важко повністю погодитись. І ось чому.

Якщо суверенітет виступає гальмом для встановлення миру, то одразу ж з його зникненням зникає і виключне право держави на застосування сили. Це право набуває будь-хто, і застосовувати силу він може на власний розсуд, керуючись необхідністю задоволення власних інтересів та потреб. За даного випадку втручання у внутрішні справи інших держав утруднюється через те, що даний процес, якщо він здійснюватиметься не державними інституціями, більш за все буде непродуктивним, через здатність іншої держави локалізувати та нейтралізувати це втручання. Тому, на нашу думку, саме державний суверенітет створює непересічні можливості до застосування сили. Ми умисно пропустили слово “законне”, через те, що здатність і можливість щодо порушення законів є прерогативою виключно сильних і розвинених держав, які бажають забезпечити себе він рівності, яка декларується і забезпечується нормами міжнародного права, щоб забезпечити реалізацію національних інтересів у будь-якій точці планети. Водночас ці держави не бажають створити умови для такої ж вільності щодо можливості інших держав, порушуючи норми міжнародного права, втручатися у свої внутрішні справи.

Отже, суверенітет є необхідною умовою, за якого може відбуватися втручання у внутрішні справи країн. За його відсутності, визнання за ним перепопи та бар'єру саме ж суспільство буде

© Ліпкан В.А., Тюріна О.В., 2005

* заступник начальника кафедри проблем управління Національної академії внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук

** старший викладач кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук

¹ Накасоне Я. Государственная стратегия Японии в XXI веке / Пер. с япон. — М.: НОТА ВЕНЕ, 2001. — С. 298.

втягнуто у хаотичне і неконтрольоване втручання у внутрішні справи країн. Більше того, державний суверенітет у цьому випадку, виступає гарантом для сильних держав щодо можливості їх безкарного втручання у внутрішні справи інших держав, через те, що для слабких існуватиме міжнародне право у архаїчному варіанті, практика застосування якого дає можливість стверджувати про відсутність потенціалу для подальшого його розвитку, стосовно сильних, то власні стосунки між собою вони врегульовуватимуть за допомогою домовленостей, ініціювання створення механізму балансу сил. Що ж стосується слабких, то вони, обмежені нормами міжнародного права, чекатимуть вирішення своєї долі сильними державами, для яких перше не представляє ніякої цінності, а отже створюється можливість для втручання у внутрішні справи слабких і нерозвинених держав.

Таким чином, агресивний антиетатизм, який є проявом концепції десоверенізації, є абсурдним за своєю суттю, через те, що застосування сили можливе як раз за умови існування суверенітету. Зазначене, а також стан інформаційного супроводження концепції десоверенізації зумовили зосередження нашої уваги на питаннях державного суверенітету в контексті формування системи міжнародної безпеки. Через це актуальність цієї статті полягає у тому, що досі у науковій літературі проблема суверенітету і формування системи міжнародної безпеки не порушувалися. Мета статті полягає у тому, щоб довести необхідність існування та всебічного забезпечення державного суверенітету як одного з найважливіших компонентів процвітання і стійкого розвитку держави і нації. Для досягнення мети були поставлені такі завдання: проаналізувати сучасні антиетатичні концепції, з виокремленням найбільш агресивної серед них; визначити поняття та зміст категорії “суверенітет”; встановити взаємозв’язок між державним суверенітетом і національною безпекою, а також ефективним функціонування системи міжнародної безпеки.

Слід зазначити, що проблемам дослідження суверенітету приділялася значна увага, як серед представників правничих, так і політичних наук. Відповідно даний інтерес було виражено у певних концепціях, в яких було відображено загальний погляд на суверенітет, необхідність його існування та методи забезпечення або пригноблення. Головними напрямками сучасної теорії міжнародних відносин є політичний ідеалізм і політичний реалізм. З огляду на мету нашої статті, а також враховуючи власні напрацювання з цього питання, зосередимо основну увагу на одному з напрямів теорії міжнародних відносин — *політичному реалізмі*. Розгляд основних поглядів представників цього напрямку надасть можливість скласти більш менш адекватне уявлення про сучасне розуміння суверенітету провідними дослідниками світу, деякі серед них є радниками вищих посадових осіб своїх держав.

Отже, представниками цього напрямку є Дж. Кенан, Дж. Шварценбергер, Г. Кісінджер, Г. Моргентгау, Р. Арон та інші. На відміну від теорії політичного ідеалізму, парадигма якого передбачає мирне вирішення міжнародних суперечок на підставі існування спільних систем безпеки, а отже і спільних інтересів у її забезпеченні, реалісти впевнені, що основними суб’єктами системи міжнародної безпеки є держави, водночас вони взаємодіють в умовах міжнародної анархії, яка визначається як відсутність світової влади, здатної підтримувати мир і примушувати окремі держави до дотримання міжнародно-правових зобов’язань. Основною метою будь-якої держави є максимізація власної безпеки. Для пояснення найбільш важливих міжнародних подій достатньо знань відносно могутності держав одна до одної. У центрі уваги перебувають питання взаємодії між найбільш могутніми державами, а також питання війни та миру².

Цей метод є найбільш адекватним і позбавленим тривіальної романтичності у міжнародних відносинах щодо оцінки реальної можливості кожної з держав вирішувати проблеми

² Мережко А.А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. — К.: Юстиниан, 2002. — С. 56.

загальносвітового масштабу. До таких проблем, звичайно, належить і проблема управління міжнародною і глобальною безпекою. При чому стає очевидним певне нівелювання норм міжнародного права тими державами, в руках яких опинились важелі управління міжнародною безпекою. На що ж обставину звертає увагу і А.А. Мережко, який зазначає, що якщо дотримання міжнародного права ставить під загрозу їх національні інтереси і безпеку, держави відмовляться від дотримання міжнародно-правових норм³.

Саме це можна було спостерігати у діях США у березні 2003 року, коли, порушуючи норми міжнародного права, дана держава розпочала агресію проти Іраку. Баланс сил, за який ратують прихильники цієї концепції є виправданням гегемонії сильних держав щодо більш слабких. Річ не у тім як називати агресію: встановленням прав і свобод людини, забезпеченням національних інтересів, підтриманням демократії тощо. Суть будь-якого балансу полягає у його підтриманні. Баланс — це не стільки результат, скільки сам процес. Після колапсу СРСР в світі у найближчій перспективі не існуватиме реальної сили, яка здатна утворювати цей баланс із США. Руйнування старого світопорядку призвело не лише до дебіполяризації світу, а й утворенню агресивного монополяризму, за якого одна держава (США) стала вирішувати, де, коли і як необхідно відстоювати власні національні інтереси. При чому їх суперечність із нормами міжнародного права, правом держави на самовизначення тощо є другорядними щодо національних інтересів США.

Один з відомих американських політиків Г. Кісінджер у своїй відомій праці “Чи потрібна Америці зовнішня політика?” зазначає: “...головними препятствиями на пути ко всеобщему миру и справедливости являются традиционные принципы суверенитета и невмешательства во внутренние дела других государств... Подобного рода идеи вполне могут ознаменовать новую эпоху, когда **вмешательство во внутренние дела других государств станет повсеместным** (виділено нами — Л.В., Т.О.)...”⁴.

Даний постулат став аксіомою зовнішньої політики США, а ця гегемонія відбуватиметься доти, доки не буде встановлено нового світового балансу сил. Можна також проаналізувати і ставлення США до України. Хоча наша держава і продовжує називати дану державу “стратегічним партнером”, ретельний аналіз стосунків двох країн дає можливість щодо висловлення альтернативного погляду. Зокрема, конфлікт із продажем “Кольчуг” напередодні війни в Іраку у 2003 році, введення санкцій ФАТФ до України, відсутність кредиту у заздалегідь встановлених розмірах і строки, прийняття окремого рішення щодо незаконності проведення виборів до Верховної Ради України, невиконання зобов’язань щодо надання фінансової допомоги у зв’язку із закриттям Чорнобильської АЕС та інші дії „стратегічного партнера” свідчать про особливе ставлення до України. У цьому аспекті участь українського контингенту при врегулюванні конфлікту в Іраку вважається доцільною і стратегічно виправданою.

Звичайно, що на даному етапі історичного розвитку не може йтися про рівність у стосунках між Україною та США, водночас управлінській еліті при виробленні стратегії відносин з іншими державами, зокрема США, слід пам’ятати слова О. Гамільтона, про те, що самий холодний розрахунок вимагає щоб американці коригували свою підтримку європейських держав, не зв’язуючи себе конкретними зобов’язаннями. Більш конкретно варіант *теорії рівноваги* сил виклав Т. Джефферсон, зазначивши, що “нам слід молитися про те, щоб європейські держави так протистояли одна одній, щоб проблеми їх власної безпеки вимагали розміщення усіх збройних сил на власній території і щоб у результаті усі інші частини світу перебували у непотурбованому

³ Мережко А.А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. — К.: Юстиниан, 2002. — С. 57.

⁴ Кисинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Пер. с англ. Под ред. В.Л. Иноземцева. — М.: Ладомир, 2002. — С. 262-263.

мирі". Джон Квінсі Адамс, колишній державний секретар США, конкретизував сутність забезпечення національних інтересів США, заявивши, що США бореться і захищає лише свою власну свободу і незалежність... , одного разу ставши під чужі прапори ... вона не зможе лишатися господаркою власного духу⁵.

Тепер стає більш зрозумілим сумнівний етнічний конфлікт у Югославії, мета якого полягала у тому, щоб надовго лишити вогнище постійної напруги у центрі Європи, теж саме стосується і Азії, де суперечки між курдами та турками, турками та греками, Пакистаном та Індією, Північною та Південною Кореєю, етнічні конфлікти у Руанді, Сомалі, Нігерії створюють можливість до деескалації військової сили у визначених територіальних одиницях. Більше того, системи безпеки даних країн і регіонів в цілому більше уваги приділятимуть внутрішнім загрозам, що призведе до дисбалансу у системі регіональної безпеки через неприділення уваги зовнішнім небезпекам. Таким чином, втілення в життя доктрини зумовленості Луїса О'Салівана (*manifest destiny*) є яскравим проявом гегемоністської політики США, які відіграли не останню роль в появі вогнищ конфліктів у Європі та Азії таким чином, щоб діяльність системи національної безпеки країн регіону і взагалі системи регіональної безпеки була обмежена лише власним континентом.

У той же час, війська США зараз розміщені по всій земній кулі, і хоча прагнення такої експансії наділені гуманістичним забарвленням, неупереджений аналіз Стратегії національної безпеки на 2003 рік, а також гіперболізованого трактування національних інтересів США, блага і справедливості, демократії та гуманізму дають змогу казати про необхідність активізації наукових пошуків щодо розроблення життєздатної моделі подальшого функціонування світового співтовариства. Завдячуючи геополітичним хитросплетінням, відсутності сформованих систем колективної безпеки за територіальним принципом (європейської, азіатської) відбулася ситуація, за якої ми маємо зараз — невирішені внутрішньоконтинентальні (внутрішньорегіональні) суперечки з одного боку, і реальну зовнішню небезпеку — з іншого. Ми не знаємо, де США на цей раз відшукають вогнище тероризму, а у більш абстрактному плані загрози національним інтересам, і куди вони нанесуть наступний удар. Застосування сили стає непередбаченим, і це відбувається здебільшого через неправильну розстановку акцентів у моніторингу загроз та небезпек системі національної та регіональної безпеки.

Становлення Америки в якості мірила світового прогресу і загальновизнаного арбітра у світових спорах, створило прецедент місіонерства, з яким США не змогли впоратися, перетворивши функціонування власної системи національної безпеки у знаряддя агресії проти тих, хто не сповідує американської трактування загальнолюдських ідей та цінностей.

На підтвердження висловленого доцільно навести погляд Г. Моргентау, який вважає, що єдиним реалістичним способом збереження миру в умовах жорсткого протистояння держав, які прагнуть до максимального задоволення своїх національних інтересів, є встановлення на світовій арені певного **балансу сил**. У той же час існування балансу сил, також є питанням тимчасовим, через нерівний розвиток країн, а отже і систем безпеки, здатних не лише забезпечувати власне цілеспрямоване функціонування, а й зберігати статус-кво із протилежною стороною. Тому теорія балансу сил, пропонує Моргентау, є лише тактичним вирішенням оперативних питань нейтралізації напруженості у міжнародних відносинах на конкретному етапі розвитку і не може бути взята за методологічну базу будови міжнародних відносин.

У цьому аспекті актуалізуються питання забезпечення державного суверенітету, тому проаналізуємо саму категорію.

Суверенітет як державно-правове явище характеризується певними ознаками. З двох основних ознак суверенітету, інакше кажучи, з двох його проявів — внутрішньому та зовнішньому,

⁵ Там само. — С. 266-267.

тривалий час йшлося саме про незалежність, невіддільність держави яка суверенна будь-якому наддержавному утворенню чи іншій державі.

При цьому свобода зовнішньополітичної діяльності держави обмежена необхідністю дотримання норм міжнародного права. Однак, наявність міжнародно-правових зобов'язань держави не визначає відсутності її незалежності у зовнішніх справах. Норми міжнародного права — це результат згоди між державами, що має своєю метою встановлення обов'язкових правил поведінки, що відповідають інтересам всіх держав, та виходять з принципу їх незалежності.

Універсалізуючи суверенітет, міжнародне право встановлює конкретний зміст державного суверенітету у міжнародних відносинах, тобто визначає межі свободи дій держави з урахуванням суверенітету інших держав. Справжній, реальний суверенітет держави у міжнародних відносинах означає самостійність держави у межах загальноприйнятих та загальнообов'язкових норм міжнародного права. Отже, тісний взаємозв'язок між державним суверенітетом і міжнародним правом створюють діалектичну єдність, яка стає передумовою формування системи міжнародної безпеки.

Аналіз політико-правової теорії засвідчує, що поняття суверенітету змінювало свій зміст залежно від змін і усвідомлення носія суверенітету.

У Ж. Бодена та його послідовників сувереном є монарх, тобто орган держави. І такий суверенітет умовно можна назвати інституційним. У конкретно-історичних умовах Франції напередодні революції була сформульована ідея народного суверенітету. Формування націй та національних держав спричинило розвиток ідеї суверенітету нації.

У сучасному розумінні суверенітету ці ідеї настільки синтезовані, що навіть взаємозаміна термінів “народний”, “національний”, “державний суверенітет” у конституціях багатьох країн не є випадковою і свідчить про взаємопов'язаність понять народного, національного і державного суверенітету. Подібне розуміння діалектики взаємовідносин національного, народного і державного суверенітету є широко розповсюдженою точкою зору, що знайшло своє юридичне закріплення і у міжнародному праві. Саме таке розуміння поняття суверенітету є запорукою демократичного суспільного устрою, необхідною умовою нормалізації та гармонізації міжнаціональних відносин. Саме таке трактування повністю відповідає сучасній парадигмі національної безпеки, в якій основними об'єктами визнаються: особа, держава і суспільство⁶.

Нарівні із зазначеним, на сучасному етапі розробки проблематики суверенітету актуальним вбачається питання про розвиток правової державності. Спираючись на відомі визначення і властивості суверенітету державної влади, до теорії суверенітету можна віднести дефініції, породжені тісним взаємозв'язком елементів теорії суверенітету державної влади і принципу верховенства права, який може бути представлений тим, що суверенна державна влада діє в межах визначених законом повноважень; органи державної влади функціонують з метою забезпечення прав і свобод людини, які визначають спрямованість діяльності держави та інтересів окремої людини; суверенітет народу (нації) як основа суверенітету державної влади також встановлює межі реалізації суверенітету державної влади.

З приводу поняття “суверенітет” завжди точилися гострі дискусії, які мали не тільки теоретичну, але й практичну спрямованість, оскільки різноманітні аспекти проблеми суверенності держави часто використовувалися для обґрунтування та виправдання того чи іншого напрямку функціонування системи національної або міжнародної безпеки.

Проти абсолютизації суверенітету сьогодні виступають багато відомих вчених та політиків. Негативне ставлення до абсолютного суверенітету визначила і ООН, вважаючи його несумісним з принципами інтересів світового співтовариства та статусом особи як суб'єкта міжнародного

⁶ Ліпкан В.А. Неопарадигма національної безпеки // Право України. — 2002. — № 11. — С. 19-23.

права, і вбачаючи в “абсолютному суверенітеті” одну з головних перешкод на шляху міжнародного співробітництва. Разом з тим слідує визнати не зовсім коректною, хоча й не позбавленою елементів раціональності, постановку питання про доцільність та необхідність відмови від принципу суверенітету взагалі.

Одне з останніх досягнень юридичної та політичної науки — це висновок про те, що концепція суверенітету державної влади є частиною парадигми суверенітету, яку варто розглядати не окремо, а тільки в сенсі її еволюції у бік глобалізації суспільства.

Такий підхід має глибокі історичні корені і актуальний саме тепер у зв'язку з трансформацією міжнародної системи безпеки, природу і характер якої необхідно виявити для розробки нової концепції “державного суверенітету”. Еволюція концепції суверенітету державної влади у бік “світової федерації” характерна для “федералістської” концепції суверенітету. Найбільш повно вона висловлена у М. Грушевського: “Ми мріємо про федерацію світову. Всеросійська федерація для нас не є чимось особливо цінним. Разом з усіма соціалістами світу ми хочемо федерації всесвітньої”. У цих словах М. Грушевського закладено той потенціал української політико-правової думки, який дає підставу стверджувати, що сучасне розуміння суверенітету, рух України до загальноєвропейської системи безпеки має глибоку ідейну, концептуальну предтечу.

Ці питання тісно переплітаються із проблематикою національної безпеки. Із зародженням суверенної держави і виникненням проблеми її виживання, забезпечення національної безпеки стали головною турботою цієї держави. Саме тоді вчення Т. Гоббса про суверенітет заклало основи теорії національної безпеки. Т. Гоббс зазначав, що для закінчення війни всіх проти всіх і забезпечення внутрішнього та зовнішнього миру, громадяни підкоряються могутньому суверену, який своєю чергою обіцяє припинити релігійну та громадянську війну. Ідеї Т. Гоббса, а також І. Канта і Г. Гроція склали головні елементи майбутніх концепцій національної безпеки.

В Україні сьогодні немислимий розвиток ідеї суверенітету державної влади без розвитку концепції національної безпеки, і навпаки.

Новий етап становлення України як самостійної держави розпочався з прийняттям Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України (16.07.1990) та Акта проголошення незалежності України (24.08.1991). Зазначені документи стали правовою основою суверенітету державної влади України.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, закріпила механізм реалізації суверенної державної влади в Україні на засадах суверенітету народу (ст. 5), принципів верховенства права (ст. 8) та розподілу влади (ст. 6). Будучи суверенною, державна влада діє в певних рамках. Зокрема, Конституція України встановила нормативні та організаційні межі діяльності державної влади в Україні. Так нормативні обмеження означають функціонування органів державної влади в межах встановлених законом повноважень (ст. 19). При тому слід нагадати про зобов'язуючу дію саме правового закону, тобто такого, який відповідає уявленням про справедливість, є визнаний суспільством і спрямований на дотримання чи реалізацію прав і свобод людини, що є найвищою цінністю і метою діяльності органів державної влади, держави в цілому.

Окремою категорією обмежень державної влади є обмеження її правами і свободами людини, які є головною метою діяльності цих органів (ст. 3) і тому можуть бути визнані межею, яку державна влада не переступає. Здійснення державної влади обмежене суверенітетом народу, який є “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні” (ст. 5).

Зазначивши, що зовнішньополітична діяльність здійснюється на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, Конституція разом з тим затвердила спрямованість цієї діяльності на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними

принципами і нормами міжнародного права (ст. 18).

Завершуючи розгляд змісту суверенітету та його співвіднесення із необхідністю функціонування системи національної безпеки, вважаємо за корисне навести думку відомого російського дослідника в галузі національної безпеки, яка і певним чином підтверджує отримані нами результати. Отже, член Наукової Ради при Раді Безпеки РФ Г.П. Воронін зазначив: “Можно утверждать, что усилиями большинства стран мира будущее десятилетие даст новый толчок возрождению старых тенденций, которые многим казались безвозвратно утерянными для человечества: приоритету национальных интересов и ценностей, сохранению специфики особенностей отдельных государств. Эти тенденции должны будут активно противодействовать нарастающей “глобализации”, стирающей границы не только для финансовых и информационных потоков, но и покусавшейся на национальные интересы отдельных государств и их правительств. Международные отношения, благодаря этим тенденциям, должны вернуться к ”классическому сценарию”, когда на мировой арене действуют государства, чья внешняя политика строится на базовых, национальных интересах”⁷. Саме одним з таких життєво важливих національних інтересів і є суверенітет.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що існування та нормальне функціонування систем міжнародної безпеки є неможливим без наявності суверенітету. Саме він є тією формою, за допомогою якої держави отримують можливість для вдосконалення системи національної безпеки конкретної країни, що у кінцевому випадку сприятиме зміцненню могутності системи міжнародної безпеки. Концепції, які пояснюють необхідність видалення суверенітету, є недалекобачними і відображають не стільки реальний стан речей в епоху глобалізації, скільки бажання окремих держав позбавити його окремих країн, тим самим набувши більшої влади і наблизившись до повномасштабної реалізації концепції мондіалізму — встановлення світового уряду. Аналіз змісту суверенітету, а також однієї з чисельних концепцій десуверенізації міжнародних відносин, дали можливість зробити **важливий висновок**: суверенітет є необхідною умовою подальшого існування світового співтовариства, саме його наявність надає якісних параметрів системі міжнародної безпеки, а також створює непересічних можливості для розвитку систем національної безпеки окремих країн. Автори цієї статті розуміють усю складність питань, які були порушені, вони також повністю усвідомлюють, що в епоху глобалізації державний суверенітет стає дедалі більшою перепоною до встановлення світового уряду, водночас, все ж таки ми висловлюємо сподівання, і у даній статті намагалися обґрунтувати цю позицію, що формування системи міжнародної безпеки може відбуватися за наявності існування суверенітету окремих країн, і що втручання у внутрішні справи інших держав, хоча і матиме місце у найближчі часи, все ж таки має відбуватися відповідно до норм міжнародного права і системи домовленостей.

⁷ Воронин Г.П. Концептуальный взгляд на безопасность России // Национальная безопасность. – 2001. – № 5–6. – С. 5.